"BİRLİKTE YAŞAMA" BAĞLAMINDA ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK SORUNU*

Mustafa Aydın
(mustafaaydin50@yahoo.com)

İnsanlar birlikte yaşarlar. Sosyolojik olarak bu beşeri birlikteliğin sayısal- sosyal, değişik biçimleri var olagelmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi "Birlik" tir. Birlik, diğer topluluklardan farklı olarak ekonomik, sosyal, siyasal, çok etkenli bir birliktelik-tir. Modern kültürün atomize ettiği ve farklı kimliklerin kavga verdiği bir dünyada birlikte yaşayabilmenin önemi daha da artmış bulunmaktadır. Buna kısaca çok kültürlülük sorunu adı verilmektedir. Çok kültürlülüğün temel esprisini, farklı kültürlerin bir arada yaşaması , birbirlerine hoşgörü gösterebilmeleridir. Yani çok kültürlülük, benzerlik değil farklılıklar üzerine kurulmuş olmalıdır. Çünkü benzerlik konusunda ısrar, nereden bakılırsa bakılsın bir tek tipleştirme çabasıdır ve çok kültürlülüğün temel esprisine aykırıdır. Burada gerçek anlamda bir hoşgörüden söz edilemez. Günümüzde birliğin bir örneği olarak gösterilen Avrupa Birliği de maalesef farklılık üstüne değil benzerlik üstüne kurulmakta ve çokkültürlülüğün temel esprisiyle çelişmektedir. İşte bu makale bu yargının argümanlarını tartışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Birlik, çokkültürlülük, benzerlik, farklılık, Avrupa Birliği, hoşgörü.

Günümüzde en çok tartışılan konular olan, küreselleşme, sivil toplum, kitle kültürü, kamusal alan, çoğulculuk, çokkültürlülük, gibi sorunların iyi dikkat edildiğinde görülür ki ortak tarafı "birlikte

* Bu yazı daha önce Avrupa Günlüğünde yayınlandı

yaşama" beklentilerine bir cevap bulma çabasıdır. Birlikte yaşama düşüncesi ise, modern kültürün meydana getirdiği tekilleşmeler ve hatta bir atomizasyon düzeyinde ortaya çıkan farklılıkların giderilmesi kaygısının bir ürünüdür.

Gerçekten de son birkaç yüzyıldır oluşmuş bulunan modern kültür, nesneler dünyasına dikkat çeken bir nominalizme ve bunun geliştirip pekiştirdiği bir ferdiyetçiliğe ulaşmış bulunmaktadır. Çağdaşlaşma kuramlarına göre bu ferdiyetçilik modern kültürün en önemli başarılarından birisidir. Çünkü bireyi, grup potansiyelini ve beşeri birliktelik kalıplarını ortaya çıkararak bir zemberek görevini yerine getirmiş, insanlığın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ne var ki aynı zemberek bu gelişme dinamiği içerisinde bir atomizasyon süreci de yaşatmış, tekilleşen grupsal yapıların birbirleriyle uyumu ciddi bir sorun haline gelmiştir. Problemi derinleştiren nokta da herkesin kendisini "biz" ve "başkaları" ekseninde kurulan ayırımcı bir *kimlik* üstüne oturtmuş olmalarıdır. Gerçekten de bu modern çağlarda herkes eskiden olduğu gibi sadece kendini tanıtmakla yetinmemiş, başkalarını da bir biçimde tanımlayıp, kendisi için problem olmayacağına inandığı bir konuma sokmaya çalışmıştır. İşte bunun içindir ki birliktelik sorunlarını içeren uyum, beraberlik, bütünleşme gibi olgular, Sosyolojinin ele aldığı başat sorunları oluşturmaktadır.

Ne var ki tüm beraberlik arzularına ve gerçekleşen birliktelik olgularına rağmen farklılıklar üstüne kurulan çoğulcu bir dünya, gündemimizde her geçen gün ağırlık kazanmaktadır. Paradoksal olarak bir taraftan birliktelik peşinde koşarken, diğer taraftan çoğulcu bir dünyanın bize zenginlikler kazandıracağını düşünmekteyiz.

Bu konunun iki prototip olgusu, çok kültürlülük söylemi ve Avrupa Birliği eylemidir. İki olguda yer alan "birlik" ve "çokluk" söz konusu ettiğimiz paradoksu gayet iyi açıklamaktadır. Çünkü Sosyolojik anlamda birlik, "topluluk" un (ekonomi, din, etnisite, gibi) tek etkenli birlikteliğine karşılık, bunların her biriyle sağlanan bir beşeri birliktelik biçimidir. Mesela Avrupa Birliği dendiği zaman ekonomik, dini, hukuki, sosyal yönleri uyuşan bir insan topluluğu kastedilmektedir. Halbuki çokçu ya da çoğulcu dünya derken kastımız farklı dilden, farklı dinden, farklı etnisetelerden insanların bir potada erimeden varolmalarına atıfta bulunulmaktadır. Esasen bir ve

çok kelimeleri sözlük anlamında olmasa bile çoğu kavramlaştırmalarda karşıtlıkları anlatmak üzere kullanılmaktadırlar.

Bu yazıda, son zamanların güncel tartışma konularından birisi olan çok kültürlülük sorunu ele alınacaktır. Bu çerçevede çok kültürlülüğün mahiyeti, kavramsallaştırmadaki açmazları, böyle bir dünyanın hangi eksenlerde kurulabileceği, bu süreçte özellikle hukuk ve siyasetin görevinin ne olabileceği, içeriğini oluşturduğu düşünülen hoşgörü üzerinde durulacak, konunun eylem ve söylemi arasındaki açıklıklar (AB üzerinden) kısaca tartışılacaktır.

Çok Kültürlülük Nedir, Nereden Doğmuştur

Kültürün en temel esprisi olan insan birlikteliklerini ve özellikle de ulusları çerçeveleyip tanımlama işlevini göz önünde bulundurursak "çok kültürlülük", ayrı etnik ve dini grupların birlikte yaşamasını ifade eden bir tasarımın adıdır. Yani bir bakıma din, dil, etnisite, tarih, ülkü, ve benzeri farklılıklarla birlikte yaşama imkanını ifade etmektedir. Ancak çok kültürlülük tezi ulusalcılığı aşan bir tasarımdır. Çünkü ulusta bu unsurların bir eksende toplanıp bir birlik oluşturduğu, mevcut insan birlikteliğini homojenleştirdiği düşünülüyordu. Şimdiki çok kültürlülük ise bunların çeşitliliğine ve bunun da normal sayılması gerektiğine atıfta bulunmaktadır. Buna göre çok kültürlülük, ulusal birlik üstü ya da dışı bir durumdur.

Çok kültürlülük sorununun, kısaca ulusalcılığın açmazlarından doğduğu söylenebilir. Gerçi ilk bakışta çok kültürlülük etnisiteleri birleştiren ulus yapılarının homojenleştirdiği toplulukların bir üst oluşumu, yani uluslar arası bir kültürel çeşitliliği ifade ediyor gözüküyorsa da, gerçeğin bunun tam tersi olduğu söylenebilir. Ulus oluşumları bazı başarılar elde etmiş olsalar da, geçmişte site toplumsal oluşumlarının kabileleri birleştirip bir daha ana unsurlarına ayrışmamacasına meydana getirdiği etnisite düzeyinde bir başarı elde edememiş, ulusların bünyesinde etnisitelerin varlıklarını sürdürdükleri görülmüştür. Ulus yapısının kendini korumaya yönelik icraatları yerine göre bir uyarı ve kışkırtma görevi yerine getirmiş, varlıklarını sürdürme duygusunu pekiştirmiştir. Sonuç olarak da birleştirici olacağı düşünülen ekonomik gelişme süreci gibi bütün modern verilere rağmen beklenti tam gerçekleşmemiş, bir çatışma ortamı mey-

dana gelmiş, birlikte yaşama arzusu çerçevesi içinde bir çok kültürlülük kavramı da ortalıklarda gözükmeye başlamıştır. Yani bir bakıma çok kültürlülük modern kültürel gelişme süreci içerisinde "madem farklılıkları kaldıramadık, gelin öyleyse beraber yaşayalım, birliği daha sonra sağlarız" anlamında ortaya çıkmıştır.

Çok Kültürlülük Kavramının Açmazları

İşin gerçeği çok kültürlülük kavramının bizzat kendisinin sorunları vardır ve bu sorunların odağında da kültür bulunmaktadır. Genel olarak insan türüne ait bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası maddi nesneler demek olan kültürün mahiyeti bir hayli belirsizdir. Bir kere çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır: Mesela bazı kullanımlara göre kültür, bir "üst oluşum" , seviyesi yüksek bir algılayış biçimidir, "kültürlü insan" deyiminde olduğu gibi. Bir başka kullanıma göre kültür, birincinin tam aksine, üstteki entelektüel yapıya karşılık, alta halk katlarının bir algılayış biçimidir. Siyasal İslâm'a karşılık "kültürel İslâm" deyimindeki kültür kavramında olduğu gibi (Aydın, 1998). Bir de kültür "gelenekler" anlamında kullanılmaktadır. Mesela "insan ilişkilerinde çok farklı kültürler vardır" ifadesindeki kültür bu anlamdadır. Buna göre kültür folklorik işlerdir, topluma özgü birikimlerdir (Kültür konusunda Bkz. Güvenç, 1984).

Burada bizim açımızdan daha önemli olan şüphesiz kültürün işlevidir. Modern bir kavram olan kültür (deyim yerindeyse) yansız değildir, başından beri siyasal bir işleve sahip olmuştur. Ulus yapılarını tanımlayıp çerçevelemeye yarayan kültür, ulus devletlerin elinde mevcut beşeri unsurları homojenleştirip tek tipleştirici bir görevi yerine getire gelmiştir. Ne var ki bu tek tipliliği ifade etmede yeterli olmamış, sırf toplumsallık için üretilmiş olan kültür, kapsaması düşünülen alanı yeterince çerçeveleyemeyişi nedeniyle bazı önemli istisnalara sahip olmuştur. Aynı kültürün içindeki farklılıkları anlatmak üzere "alt kültür", bir ulusal kültürün dışında uzayıp giden olgular için de "kültür- aşırı" gibi kavramlar üretilmiştir.

Çok kültürlülük deyiminde kullanılan kültür de bütün "aşırı" lıkları ve "alt" lıkları içerisinde belirsizlikler taşımaktadır. İşin dikkat çeken tarafı da farklı beşeri unsurları homojenleştirmek için varolan bir aracın heterojenlik için kullanılmış olmasıdır. Bundan dolayıdır ki bazı sosyal bilimciler, farklı sosyal unsurların bir arada

yaşayabilme sorunu olan "çok kültürlülük" yerine, "sosyal veya kültürel uzlaşma", "kültürlerin birbirlerini anlaması", "kültürler arasın diyalog", "birlikte yaşama" gibi kavsallaştırmaların kullanılmasını önermektedirler.

Şüphesiz çok kültürlülüğün sorunu yalnızca kavram çevresinde dönmemekte, gerçekleştirimi önünde de önemli engeller bulunmaktadır. Çok kültürlü oluşumlara verilen Kanada ve Avrupa Birliği örneklerine baktığımızda ulus yapılarında olduğu gibi farklı kültürler üzerinde yapılan bir etkinlikle, uzun vadede kapsayıcı olsa bile bir "tek kültürlülük" ün hedeflendiği görülmektedir. Yani yürütülen politika farklı kültürleri kullanarak hedeflediği standarda uygun olarak yeni bir kültür üretme çabasıdır. Bu duruma bakarak bazı sosyal bilimciler bu süreci çok kültürlülük yerine "çok külttürcülük" olarak adlandırmaktadırlar (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Amy Gutman, 1996). İşin gerçeği bize göre de üzerinde tartıştığımız konu bir, çok kültürcülük'tür. Bununla birlikte biz yazımızı çok kültürcülük ve imkanları üzerinde sürdüreceğiz.

Çok Kültürlülük Nerede Kurulabilir

Bu konuda üzerinde durulan önemli noktalardan birisi oluşumun hangi eksenlerde kurulabileceğidir. Burada "benzerlik – farklılık" ve "bireysellik – gurupsallık" çokça tartışılan argümanlardır. Çok kültürlülük aslında, benzerlik değil, farklılıkları kabul eden bir görüşü çağrıştırmaktadır. Çünkü farklılıkları kaldırmayı amaçlayan bir sürecin çıkış noktası çok kültür olsa da hedefi, beklentisi, tek kültürdür ve bu da çok kültürlülük olgusunun temel esprisine aykırıdır.

Bir de modern kültür, hak ve özgürlük olgularında olduğu gibi çok kültürlülüğü de göründüğü kadarıyla grupsallıklarda değil, bireyselliklerde aramaktadır. Bu bireysellik sınai/ kapitalist toplumun tüketici kitleler bulma beklentisine uygundur. Çünkü bireyselliğin ciddi tepkisel oluşumları olamaz. Oluşturulacak örgütsel yapıların ise hep bir sınırlılığı vardır. Halbuki gurupsal yapıları modern kültür başından beri hoş karşılamamıştır. Geleneksel diye nitelediği müdahalesi zor olabilecek yapılar, toplu hareket imkanı veren kandaşlıklar, cemaatcı tipler, modernite tarafından hep hırpalanmak istenmiş-

tir. Halbuki bireylerin gerçek özgürlüğü, içinde bulundukları grupların otonomluğuna bağlıdır. Gurup, ana yapı içinde özgür değilse, birey tam olarak özgür değildir. Türkiye'de baş örtüsünün sorun olması, İslami cemaatının otonom olmamasından kaynaklanır. Esasen onun siyaseten sorun olmasının sebebi de grubun otonomluğu çağrıştırmasındandır. Yani asıl siyasal otoritenin dilindeki "siyasal simge" meşruiyet dışı sayılan grupsallığın simgesi anlamındadır. Yoksa başörtüsünün hiçbir partinin sembolü olmadığını bu iddianın sahipleri de bilmektedir.

Kapsamlı beşeri birliktelikler olan imparatorluklarda, çok kültürlü hayat grupların otonomluğuna dayanıyordu. Osmanlı milletler sistemi bunun en güzel örneğiydi. Gerçi burada gurupların içinde bireysel sorunlardan söz edilebilir ama bu durum, gurubun göz ardı edildiği modern durumlardan daha az sorunludur.

Burada sorunların birey değil de gurup bazında çözülmesinin önemi büyüktür. Dil, din, hukuk ve benzeri olgular ancak gurupça çözülebilir. Bunlar grup bazında yaşanmazsa bireyin izolasyonu, ona ait olduğu kabul edilen farklı bir kültürün atlanması kaçınılmazdır ki bunu en açık şekilde hukuk örneği üzerinde görürüz.

Çok Kültürlülük ve Hukuk

İlk bakışta çok kültürlülüğün temel esprisi çok, dinli, çok dilli, çok etnisiteli, çok hukuklu bir sosyal/ kültürel yapıdır. Ancak paradoksal olarak çok kültürlülük çok dinli ve çok dilliliği kabul etmekle birlikte, (modern ulus yapıları gibi) tek hukukluluk üstüne oturtulmaya çalışılmaktadır (Çınar, 1998). Yani çok kültürlülük söyleminin kafası da çok hukukluluğa yatmamaktadır. Gerçi bu durum çok kültürlülüğün birey ekseninde düşünülmesiyle uyumludur. Yani grupların otonomluğunu kabul etmediğiniz zaman çok hukukluluğu uygulamanız mümkün değildir. Tek hukukluluk bireyselliğe, atomizasyon sürecine uygundur.

Halbuki birey, grupsal yapıların içinde varolabilir. Grup ise diğer sosyal oluşumlardan bir biçimde farklılaşmış kişiler topluluğudur. Bireyin varolabilmesi için gurubun var olabilmesi gerekir. Onun için kitle içinde erimeden, varlığını grup içinde sürdürebilir. Topluma özgü bir hukuk da grupsal olabilir.

Gerçekten de tek hukukluluk ulusların oluşumunda önemli bir role sahip bulunmuştur. Farklı dinde, farklı dilde, farklı etnisitedeki sosyal unsurların bir arada tutulmasının, herkesin uymakla yükümlü olduğu bir hukukla sağlanabileceği mantıksaldı. Ancak bazı mantıksallıklar gibi bu da mutlak doğru anlamına gelmez. Çünkü sorun sadece insanların bir arada tutulması değil, sonuçta birliği meydana getiren beşeri unsurların inanç, duygu ve düşünce dünyalarını da kapsamış olmasıdır. Çünkü salt birlik sağlayıcı bir hukuk, toplumsal eğilimlerin aksine bir seçkinci kuralı olabilir ki, modern ulus yapılarında buna pek çok örnek bulunabilir.

Sonuç olarak çok kültürlülük, ilkece çok hukukluluğu gerektiriyor.Çok hukukluluk ise modern kültürün pek de sıcak bakmadığı grupların otonomluğu temelinde varolabilir. Ancak burada yanlış anlaşılmaması için bir noktanın özellikle belirtilmesi gerekir: Grupların otonomluğu içerisinde çok hukukluluğun gereği, topluluklar arası bir ortak hukuk düzleminin olmamasını gerektirmez. Burada grup bazındaki çok hukukluluk, her şeyin tek türden bir üst irade hukukuna indirgemenin sakıncalarıyla ilgilidir.

Aslında söz konusu ettiğimiz grup otonomluğu dinin yaşanması ortamı için de geçerlidir (Çınar, 1998, 241). Bireyin yoğun bir biçimde izole olduğu bir dünyada dinin kişisel olarak yaşaması kolay değildir. Yani bireyin kendine özgü bir hukukunun olmadığı yerde bir sosyal sistem olarak dini var olamaz. Çünkü dini yükümlülüklerin önemli bir kısmı hukuk alanını da ilgilendirmektedir. Muhayyel bir halk kesitini esas alan demokrasi ile de bu farklılığın meşruiyeti tescil edilebilir gözükmüyor.

Çok Kültürlülükte Siyasetin Rolü

Genel olarak çok kültürlülüğün, siyasetin organizatörlüğünde gerçekleşebileceği sanılmaktadır. Bu inancın en belirgin argümanı da çok kültürlülük adı verilen oluşumun bireylerin insiyatifine bırakılmış bir hoşgörüyle gerçekleşemeyeceğidir. Bir merkezi otorite ve gerektiğinde kullanılmak üzere onun yaptırımı anlamlı bulunmaktadır.

Bu argüman genelde doğru olmakla birlikte, siyaset bu konuda her haliyle olumlu bir işleve sahip değildir. Ulus oluşumlarının bek-

lenen seviyede birliktelikler oluşturamayışının sebebi de bir siyasi iradenin zorlaması, yanlılığı ve bazı etnisiteleri tahrik etmesiydi. Buna karşı bir siyasi iradenin organizesine dayanmayan site oluşumlarında fevkalade başarı elde edilmişti.

Sadeleştirilmiş bir anlatımla çok kültürlülük bir kralın lutfuyla süremez, bunda halk katlarının içselleştirmesi bir hayli önemlidir. Karpat'ın verdiği bir örnekle Endülüs'te siyasi irade (Hıristiyan Krallığı) Müslüman varlığını ortadan kaldırırken Müslümanların bir kısmı Hıristiyan halk arasında, öteden beri ortaklaşa süregelen bir hoşgörü geleneğine bağlı olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir (Karpat, 2000, 66). Çünkü öncelikle kendini korumayı ve kollamayı düşünen siyasal irade her haliyle çok kültürlülüğün garantisi olamaz.

Çok Kültürlülüğün Avantaj ve Dezavantajları

Genel bir iddiaya göre çok kültürlülüğü gerçekleştirecek şey, Batının modern ve aynı zamanda küreselleşmiş değerleridir. Bilindiği gibi demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisi bunların başat olanlarıdır. Bu modern değerler, teknik imkanlarla yaygınlaşmaktadır. Şüphesiz teknik çevresinde oluşmuş iletişim olgusu çok kültürlülük beklentisinin önemli bir dayanağıdır. Çünkü modern dönemlerin işaretsel dünyası, daha önceki dönemlerin simgesel dünyasına karşılık daha geniş kesimlerin bir ortak alanı olabilmektedir.

J. Habermas'ın, toplumları etkileşimsel ve eylemsel olarak ikiye ayıran ve etkileşimsel toplumların semboliksel oluşundan (Habermas, 1993) hareketle, açıklayıcı iki ideal toplum tipine ulaşabiliriz. Yüzyıllarca toplumlar etkileşimci bir özelliğe sahiptiler. Bu toplumlar, sosyal kuralların önemli olduğu, karşılıklı ilişkilerin sergilendiği, daha önemlisi de insanları arasında gündelik/ sembolik bir dilin kullanıldığı toplumlardır. Buna karşılık iletişimsel (Habermas'ın adlandırmasıyla eylemsel) toplumlar, teknik kurallarla yürüyen, beceri ve uzmanlığa dayanan ve nihayet o toplumla sınırlı olmayan bağımsız bir dilin kullanıldığı toplumlardır. Burada önemli olan nokta geleneksel/ etkileşimci toplumların kendilerine özgü toplumsal sembollerle işlemesi; modern/ iletişimsel toplumların ise bir işaret düzeniyle anlaşmış olmalarıdır.

Semboller özel ve karmaşık sistemlerdi, işaret ise basit ama genel sistemlerdir ve pek çok toplum bu ilişki biçimine katılabilir. Mesela bilgi sayarın ikonları bir işaret olarak herkes tarafından anlaşılır. Sözgelimi "kum saati" derin ve karmaşık bir zaman felsefesini dile getirmez, anlattığı şey gayet basittir, "birazcık zaman istiyorum" demektir.

Modern dünya büyük çapta teknoloji ve onun işaretsel dili üzerine kurulmuş olunca, farklı kültürler arasında (etkileşim olmasa bile) bir iletişimin sağlanabileceğinde şüphe yoktur. Yani tekniğin işaretsel dili bir şeylerin yaygınlaşması ve paylaşılması açısından çok kültürlü dünya için bir imkan olabilir. Gerçi toplumların kendine has değerleri (yani özel türden kültürleri) ancak sembolik etkileşimlerle sürdürülebilir. Esasen işaretsel dünya, sembolik dünyayı sarsmakta, değerlerin taşınmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen iletişim, genel maddesel dünya ile, bir sınırlılığı bulunsa bile çok kültürlülük beklentisine önemli katkılarda bulunabilir.

Şüphesiz çok kültürlülüğün önünde bazı engeller de vardır ki bunların başında "kimlik sorunu" geliyor. Bilindiği gibi modern bir olgu olan kimlik, sosyal farklılıklar üzerine kurulu bir olgudur ve "kendini" ve "başkaları" nı yeniden tanımlama temel esprisine dayanıyor. Yani kısacası kimlik, başkalarını "dışlama" duygusu üstüne kurulmuş bulunuyor. Aslında kimlik ile ilgili sorunlar genelde toplulukların kendi arzu ve iradeleriyle taşıdıkları kimlikle, kendilerine başkaları tarafından verilen kimlikler arasındaki çelişkiden kaynaklanıyor. Dışlama veya dışlanma, başat kimliği belirleme, taşınan ve verilen kimlikler arasında makul bir hiyerarşi kurabilme, bu alanın en önemli sorunlarıdır. Dışlanma, resmi gruplar ve ulus devletler tarafından gerçekleştiği oranda problem çoğalmaktadır. Çünkü sosyal farklılık, izolasyonla giderilmeye çalışılmakta, sorunun çözülmesi için karşıdakinin, kimliğinden vazgeçmesi istenmektedir; bu ise sorunu (deyim yerindeyse) azdırmaktadır.

Kimlik sorununun aşılmasına yönelik çok şey söylenmiştir. Bunlardan birisine göre "sosyal kimliklere karşılık kültürel kimliklerin inşası gerekir". Ancak bu iddia Sosyolojik açıdan anlamlı değildir. Kültürel ile sosyal arasında bir ayırım yapılamaz. Mesela sosyal olarak alınan ve vazgeçilebileceği düşünülen "sosyal/ etnik kimlik", sonuç itibariyle bir kültürel olgudur. Hatta bu açıdan bakıl-

dığında bazılarının önerdiği "çok topluluklu" oluşum, çok kültürlülükten farklı ve dolayısıyla sorunsuz bir olgu değildir.

Bazıları dışsal bir durum olan (özsel bir tarafı bulunmayan) kimliklerimizi daha geniş bir dünya adına terk etmemizi öneriyor. Ancak modern dünyada kişiliklerimizle özdeşleşen kimlikler terk edilebilir gözükmüyor. Olsa olsa farklı kimliklere tahammül gösterebilmemiz, "biz" e karşılık "başkalarını" dışlamamamız tavsiye edilebilir. A. Touraine'in de dediği gibi (maalesef) kimliklerimiz esnetildiği oranda birlikte yaşayabiliyoruz. "Tersi durumlarda topluluklara geri dönüş, bağdaşıklığa, arılığa, birliğe başvuruyu da beraberinde getiriyor. İletişimse yerini farklı tanrılara kurban verenler, birbirlerine yabancı ya da karşıt geleneklere bağlananlar arasında bir savaşa bırakıyor ve daha kötüsü taraflar kendilerini birbirlerinden üstün görebiliyorlar" (Touraine, 2000, 13).

Demek ki buradaki asıl sorun gittikçe derinleşen kimlik sorunuyla bu kimliklerden taviz vermeyi gerektiren birlikteliğin nerede ve nasıl bağdaştırılabileceği; bir başka deyişle arzulanan çok kültürlü dünyada guruplar, örgütler, dinler ve etnisitelerin olumlu ya da olumsuz nasıl bir rol oynayabilecekleridir. Bir hayli açık gözüken gerçek, kimlik sorununun önemli bir dezavantaj olduğudur.

Çok Kültürlülüğün Bir Katalizör Unsuru Olarak Hoşgörü

Çok kültürlülük tartışmaları büyük çapta hoşgörü ekseninde dönmektedir. Hoşgörü genel olarak başkalarını da kabul edebilmek anlamına gelmekte, ortalama bir kültürel kibarlık ve inceliği ifade etmektedir.Dolaysıyla da farklı toplum ve kültürlerin birlikte yaşamasının olmazsa olmaz şartı olarak görülmektedir. Ne var ki hoşgörünün de kendine has bir yığın problemi vardır.

Bir kere çok kültürlülük sorun olarak bir toplum içindeki muhalif kabul edilen bireylere veya siyasal hayattaki farklı eğilimlere yalnızca ılımlı bakmak demek olmadığı için hoşgörü, kültürel ve dini hayattaki farklılıkları, alternatifleri gerçekleştirebilmeyi kapsar. Mesela liberalist bir toplum modeli içinde doğal olarak gerçekleşen bir dini hayat, her haliyle bir hoşgörüden yararlanmış sayılmaz. Yani hoşgörü hoş görmeyi gerektiren bir yerde söz konusudur (Touraine, 2000, 24).

Hoşgörü ile ilgili önemli sorunlardan birisi şüphesiz sadece onun mahiyetinin ne olduğu değil, nereye dayandığıdır. Gerçekten de hoşgörü bir barış zorunluluğu, bir mütareke midir, iyi niyetle bir umursamamak mıdır, yoksa Stoacı bir tavırlı davranışları hoşumuza gitmese de bir ilkeye bağlı kalmak uğruna ses çıkarmamak mıdır, yoksa başkasını tanımak merakı mıdır?

Hoşgörü herhalde başkasını kabul etmenin yeterli değil, gerekli şartıdır. Çünkü bu bir, başkasını yanlış görmek ama cömertçe bir tavırla görmezlikten gelmek ve hatta üstü örtük bir aşağılama anlamına gelebilir (Çınar, 1998, 247).

Aslında hoşgörü ifadesinin nüvesini oluşturan "hoşa gitme", felsefi/ etiksel anlamda alt basamaklarda bulunan bir araç değer duygusuna dayanır (Mengüşoğlu, 1983, 233). Alt basamaklarda bulunan bir değer duygusuna dayanarak bir üst değer olarak algılamaya çalıştığımız hoşgörünün kavranması mümkün değildir, bir sahtekarın hakkaniyeti (aptallık, enayilik gibi bir değerlendirmenin dışında) anlamasının mümkün olmadığı gibi. Kısacası keramet hoşgörü kavramının kendinde değil, algılanış düzeyindedir, gerçekleştirimi de daha başka şartlara bağlıdır.

Gerçekten de hoşgörü genelde üstü örtük olarak seni kabul etmiyorum ama şimdilik ses çıkarmıyorum, bunun sana bir lütfum olduğunu bil" temel esprisini taşıyabilir. Halbuki savunma düzeyi ne olursa olsun hoşgörü farklılık üzerine kurulmuş olmalıdır (Walzer, 1998, 10). Çünkü daha önce de belirtildiği üzere farklı gruplarla yaşama zorunluluğu olmadıkça ne çok kültürlülüğün ve ne de onun hoşgörüsünün bir önemi ve anlamı olabilir.

Hoşgörüyü bir "onaylama" olarak algılarsak bu, ya Tanrının bu geniş dünyasında bir zenginlik olarak görmek anlamında estetik; ya da insanlara özerkliklerini anlamlı kılan seçimler sunan işlevsel bir onaylama olabilir (Walzer, 1998, 26). Genel eğilim hoşgörünün işlevsel olması gerektiği noktasındadır. Ancak insanların farklılıklarının kabul edildiği ve bunun gereği tercihlerin yapılabildiği bir işlevsel hoşgörü, Walzer'in estetik olarak nitelediği, bize göre aynı zamanda etiksel (değersel- ahlaksal) olan bir hoşgörü temelinde anlamını bulabilir.

İzzetbegoviç'in de gayet yerinde belirttiği gibi, eşitlik, kardeşlik hoşgörü gibi olgular, insanın Tanrı tarafından yaratıldığı, tabii biçimiyle insanların birbirine üstünlüğünün olmadığı inancı içinde ger-

çekleşebilir. Bu incelikli beşeri olgular fiziki ve hatta entelektüel değil, manevi gerçeklerdir (İzzetbegoviç, 1992, 84).

Ahlaki Değerler Açısından Çok Kültürlülük ve Hoşgörü

Modern dünyada çok kültürlülük ve özellikle hoşgörünün kendisi bir değer olarak görülmektedir. Ancak sosyolojik açıdan bakıldığında genelde manevi kültür öğeleri, sosyal- kültürel yapı öğelerinin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir. Basitleştirerek söylemek gerekirse her yapısal unsurun bir görevi vardır, mesela herhangi bir hayır işini yürütmek üzere oluşturulmuş bir kurumun işlevi hedeflediği hayır işidir. Hatta çoğu kere sosyal analiz bu sosyal unsuru ve görevini tespit ile ilgili bir iştir. Ancak söz konusu işlev yalınlaştırılmış olarak ele alınır. Halbuki bir işlev bir üst işlevin parçası olabilmekte ve iç içe bir zincir oluşturabilmektedir. Bu açıdan mesela cami ibadet işlevinin yerine getirildiği bir yerdir. Halbuki ibadetin kendisi de kulluğun yerine getirilerek "Allah'ın rızasının kazanmak" işlevini sağlayan bir dini yapısal öğe (deyim yerindeyse bir araç) sayılabilir ve hatta böylesi bir algılayış daha anlamlı olabilir. Bu analizler ışığında ifade etmek gerekirse hoşgörü daha yüksek bir değerin işlevi olmalıdır. Yoksa hoş görmek için hoşgörünün çoğu kere bir garantisi olamaz. Yunus Emre'nin ifadesiyle "yaratılmışı yaratandan dolayı hoş görmek" onu bir üst değere bağlamak demektir.

Çok kültürlü ifadesini ihtiyaten kullanmasak bile pek çok kültürün yan yana yaşadığı Osmanlı'da hoşgörünün yerine kullanılan tesamuh (müsamaha), İslâmi- ahlaki anlamda insanın "kendinin eksikleri bulunan bir varlık olduğunun bilincinde olmak" ve onun için de "başkasındaki farklılığı, basit görmeyi gerektiren bir eksiklik saymamak" temel esprisini taşıyordu. Buna karşılık modern anlamdaki güncel hoşgörü (Karpat'ın ifadesiyle) güce ve etkinliğe sahip birilerinin temelde onaylamadığı kişi ve davranışları istemeyerek de olsa yapma hakkını vermiş olmasıdır (Karpat, 2000,64).

Hoşgörünün daha üst bir değere dayanması gerektiği yargısının hayat bulabilmesi için elbette bireysel, sosyal ve siyasal hem bir içselleştirmeyi, hem de bir bedenleşmeyi gerektirmektedir. Basitçe söylemek gerekirse hoşgörü yalnızca bireyin inisiyatifinde gerçekleşemez, deyim yerindeyse bir bedene de ihtiyacı vardır. An-

cak bu bedenleşme seçkinler tarafından belirlenen, salt hukukça tanımlanan bir yapılanma olmamalıdır.

Bu kanaatin en belirgin argümanı günümüzdeki kamusal olgusudur. Bilindiği kamusal herkes için ortak bir alandır. Ama günümüzde kamusal çoğu kere toplum ve toplulukların hilafına siyaset seçkinleri (veya kısaca siyasa) tarafından belirlenmiş bir ortak alan anlamına gelebilmektedir. Bunun ise çok kültürlülük temel esprisiyle bağdaşmadığında şüphe yoktur. Çünkü böylesi bir sonuç, modern kültürün derinleştirdiği bir farklılık içinde ortak noktalar arama ve sonuç olarak da güçlü olanın izlediği bir kültürel asimilasyon politikası anlamına gelebilir. Kısacası çok kültürlülük birleştirmeden çok ayrımsızlık üstüne oturmuş olmalıdır.

Çok Kültürlü Bir Yapı Örneği Olarak Avrupa Birliği

Yazımızı çok kültürlülüğün bir örneklemi ile noktalamaya çalışalım. İşin gerçeği bu konuda söylem ile eylem arasında önemli bir farklılık göze çarpmaktadır. Verilen örneklere baktığımızda çok kültürlülük adı altında bir tek kültürlülüğün hedeflendiği gözden kaçmamaktadır. Mesela sıkça verilen bir örnek olan Kanada'da, ilk elde farklı kültürlerin açığa çıkarılıp desteklendiği gözlenmektedir. Ancak süreç daha yakından izlendiğinde görülür ki bütün bu olup bitenler tek kültürlülüğe yöneliktir. Eğer süreç böyle devam edecekse, bir zaman sonra, ortaya çıkarılıp teşvik edilen bu farklı kültürler "Kanadalılık" ekseninde bitmiş olacaklardır.

Daha yaygın bir diğer örnek ise Avrupa Birliği'dir. Yazının giriş kısmında da belirtildiği üzere bir kere Birlik kelimesi, bir heterojenliği değil, pek çok noktada benzerlikleri olan toplulukları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bir başka deyişle birlik, tek ve gevşek ilişkili beşeri birliktelikleri değil, çok yönlü irtibatlılığı anlatmaktadır.

Hatırlanacağı üzere Avrupa Birliği adlı oluşum, ilk başlangıç yılları olan 1956 dan 1980 li yılların sonlarına kadar yaklaşık 30 yıl, üyelerinin ilişki noktası yalnızca ekonomi olarak düşünüldüğünden dolayı AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) olarak adlandırılmıştı. Kısa süreli bir geçiş döneminde Avrupa Topluluğu (AT) denen oluşumun, çok irtibatlı bir birlik olabileceği kanaatine varılınca Avrupa

Birliği (AB) denmeye başlandı. Yani burada çok kültürlülük yerine çok yönlü bir kültürel ilişki söz konusudur.

AB, tarih boyunca gördüğümüz, şartların gereği olarak ortaya çıkmış (inançsal değil) sayısal birlikteliklerden site toplumlarından çok ulus oluşumuna benzemektedir. Bir kere merkezde bir siyasal irade bulunmaktadır. Henüz hukukta bir tekillik sağlanamamışsa da, ulus devletlerde farklı unsurları bir arada tutacağı kabul edilen tek tür hukuk anlayışı AB' ın de hedefidir. Belki daha önemlisi ulus devlet olgusunun ulusları tanımlamada kullandığı "kültürel birlik" AB ın da temel ölçeğidir. Esasen Demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi başat ilkelere ve bunların altında yer alan bazı değer ve normlara dayalı, kıta/ bölge boyutunda bir üniter yapının gerçekleşmekte olduğu gözlenmekte, kuruluş farklılıklardan çok benzerlikleri esas almaktadır. "Avrupa Birliği standardı", ifade ettiği ölçeğin makuliyeti ne olursa olsun genelde bir tek tipliliğe işaret eder. Hatta bu haliyle oluşumu çok kültürlülükten çok, bir çok kültürcülük politikası olarak nitelendirilebilir.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki bütün bunlara rağmen geleceğin dünyasında birlikte yaşanabilecek bir ortam umabiliriz. Bu gelişmede AB gibi oluşumların önemli katkıları da olabilir. Burada tarihsel süreçten çıkarabileceğimiz en önemli sonuç aşağıda yürütülebilecek (aile, kabile, aşiret gibi) sayısal birliktelik süreciyle üstte yürütülen bir inançsal birliktelik sürecinin paralelleştirilebilmesinin gerekliliğidir. Bir başka deyişle alttaki sayısal farklılaşmalar yok edilmeden üstte bir inançsal benzeşme yolu aranmalıdır. Bu ise hiçbir grubun içkin değerlerine indirgenemeyen ama herkesin az-çok paylaşabileceği aşkın değerleri gerektiriyor. Benzeşmelerinin yanında farklılıkları da yaşatacağı düşünülen çok kültürlülük ancak bu eksenlerde var olabilir.

Kaynaklar

Çınar Menderes, 1997, "Çok Hukuklu Toplum", Küreselleşme –Sivil Toplum ve İslam, Der. E.Fuat Keyman - A.Yaşar Sarıbay, Ankara, Vadi Yayınları.

Karpat Kemal, 2000, "Osmanlıda Hoş Görünün Temelleri ", NPQ Türkiye, C.2, Sayı:2.

Walzer Michel, 1998, Hoşgörü Üzerine, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Bernard Lewis, 1988, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, (AKDTYK), Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İzzetbegoviç Ali, 1992, Doğu ve Batı Arasında, Çev. Salih Şaban, İstanbul, Nehir Yayınları.

Rouraine Alain, 2000, Birlikte Yaşayabilecek miyiz, Çev. Olcay Kural, İstanbul,Yapı Kredi Yayınları.

Dikeçliğil Beylü, 1997, "Sosyal Yapı Analizi", Yeni Türkiye, sayı 15, ss. 646-667.

Aydın Mustafa, 1998, "Kategori Oyunları ve Kültürel İslâm", Tezkire, Haziran 1998, ss, 93- 107.

Berger Peter, 1985, Modernleşme ve Bilinç, Çev.Cevdet Cerit, İstanbul, Pınar Yayınları.

Güvenç Bozkurt, 1984, İnsan ve Kültür, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Fichter Joseph, 1991, Sosyoloji Nedir, Çev. Nilgün Çelebi, Konya.

Bottomore Tom, 1987, Siyaset Sosyolojisi, Çev. Erol Mutlu, Ankara, Teori Yayınları.

Mengüşoğlu Takiyettin, 1983, Felsefeye Giriş, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Habermas Jurgen, 1993, 'İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim', Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Gutman Amy, 1996, Çok Kültürcülük, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.